

**TILSHUNOSLIK TARIXI.TILSHUNOSLIK FANINING
TARAQQIYOTI**

Davlatova Xilola Dilshodjon qizi

Farg'ona davlat universiteti

Filologiya fakulteti o'zbek tili yo'nalishi 22.94- guruh talabasi

***Annotatsiya:** Tilshunoslik fanining tarixiy shakllanish jarayoni, uning rivojlanish bosqichlari hamda nazariy-metodologik asoslari keng qamrovda tahlil qilinadi. Tadqiqotda tilshunoslikning qadimgi davrda falsafiy qarashlar doirasida yuzaga kelishi, o'rta asrlarda Sharq va G'arb ilmiy muhitida rivoj topishi hamda yangi davrda mustaqil fan sifatida shakllanish jarayoni izchil yoritiladi.*

Qiyosiy-tarixiy tilshunoslikning vujudga kelishi, uning ilmiy tamoyillari va til oilalarini aniqlashdagi ahamiyati alohida ko'rsatib o'tiladi. Shuningdek, XX asrda yuzaga kelgan strukturalizm yo'nalishi va uning tilni tizim sifatida o'rganishdagi roli, zamonaviy bosqichda esa generativ grammatika, kognitiv tilshunoslik, sotsiolingvistika kabi yo'nalishlarning shakllanishi va rivoji ilmiy jihatdan asoslab beriladi.

Tadqiqot doirasida o'zbek tilshunosligining shakllanishi va taraqqiyoti ham alohida e'tibor markazida bo'lib, milliy tilshunoslik maktablarining yuzaga kelishi, o'zbek olimlarining lingvistika rivojiga qo'shgan hissasi tahlil qilinadi. Ayniqsa, o'zbek tilshunosligining nazariy asoslari, uning umumiy tilshunoslik bilan o'zaro bog'liqligi hamda zamonaviy ilmiy yo'nalishlar bilan integratsiyasi ochib beriladi.

Tilshunoslik fanining boshqa fanlar — psixologiya, falsafa, informatika va madaniyatshunoslik bilan o'zaro aloqasi ham ko'rsatilib, tilni kompleks o'rganish zaruriyati ilmiy asosda yoritiladi. Tadqiqot natijalari tilshunoslik tarixini tizimli o'rganish, uning rivojlanish qonuniyatlarini anglash hamda zamonaviy lingvistik tadqiqotlar uchun nazariy asos yaratishda muhim ahamiyat kasb etadi.

***Kalit so'zlar:**tilshunoslik, lingvistika, tarixiy tilshunoslik, qiyosiy tilshunoslik, strukturalizm, generativ grammatika, o'zbek tilshunosligi, lingvistik maktablar.*

Kirish

Tilshunoslik (lingvistika) insoniyat tafakkuri va ijtimoiy hayotining ajralmas tarkibiy qismi bo'lgan tilni ilmiy asosda o'rganadigan muhim fan hisoblanadi. Til — bu nafaqat aloqa vositasi, balki inson tafakkurining ifodasi, madaniyat va tarixning saqlovchisi hamdir. Shu sababli tilshunoslik fani qadim zamonlardan boshlab turli ilmiy qarashlar markazida bo'lib kelgan.

Tilshunoslik tarixiga nazar tashlar ekanmiz, uning dastlab falsafa doirasida shakllanganini ko'ramiz. Qadimgi davr tilshunosligida til va tafakkur o'rtasidagi munosabat, so'z va ma'no masalalari asosiy muammo sifatida o'rganilgan. Keyinchalik esa tilshunoslik mustaqil fan sifatida ajralib chiqib, o'zining ilmiy metodlari va nazariy asoslariga ega bo'ldi.

Tilshunoslik fanining taraqqiyoti davomida turli yo'nalishlar shakllandi. Jumladan, **tarixiy tilshunoslik** tilning rivojlanish bosqichlarini o'rganishga xizmat qilsa, **qiyosiy tilshunoslik (komparativistika)** turli tillarni taqqoslash orqali ularning qarindoshligini aniqlashga yordam beradi. XX asrga kelib esa **strukturalizm** tilni tizim sifatida o'rganish zaruratini ilgari surdi. Zamonaviy bosqichda esa **generativ grammatika**, **kognitiv tilshunoslik**, **sotsiolingvistika** va **psixolingvistika** kabi yo'nalishlar tilshunoslik fanining yanada kengayishiga olib keldi.

Tilshunoslik fanining rivoji o'zbek ilmiy muhitida ham o'ziga xos tarzda kechdi. **O'zbek tilshunosligi** umumiy lingvistika yutuqlariga tayangan holda milliy ilmiy maktab sifatida shakllandi. Bu jarayonda fonetika, leksikologiya, sintaksis kabi yo'nalishlar rivojlanib, tilning ichki tizimi chuqur o'rganildi.

Tilshunoslik tarixini tizimli ravishda yoritish, uning taraqqiyot bosqichlarini ilmiy asosda tahlil qilish hamda zamonaviy lingvistik yo'nalishlarning shakllanish jarayonini ochib berishdan iborat.

1. Tilshunoslikning qadimgi davrdagi rivoji

Tilshunoslik fanining ilk bosqichi qadimgi sivilizatsiyalar bilan bog'liq bo'lib, bu davrda til masalalari asosan falsafiy nuqtayi nazardan o'rganilgan. Qadimgi Hindistonda yaratilgan grammatik tizimlar, xususan Panini maktabi,

tilshunoslik tarixida muhim o‘rin egallaydi. Bu yerda tilning fonetik va morfologik tuzilishi ilmiy asosda tahlil qilingan.

Qadimgi Yunonistonda esa til va tafakkur o‘rtasidagi bog‘liqlik muhim ilmiy masala sifatida qaralgan. So‘z va uning ma‘nosi o‘rtasidagi munosabat, tilning tabiati haqidagi bahslar tilshunoslikning falsafiy asoslarini shakllantirdi. Bu bosqichda tilshunoslik hali mustaqil fan darajasiga yetmagan bo‘lsa-da, uning nazariy poydevori yaratildi.

2. O‘rta asrlar va Sharq tilshunosligi

O‘rta asrlarda tilshunoslik rivoji asosan Sharq mamlakatlarida davom etdi. Bu davrda **fonetika**, **leksikologiya** va **grammatika** yo‘nalishlari alohida rivojlandi. Arab tilshunosligi, xususan, grammatik maktablar orqali tilni tizimli o‘rganishga katta hissa qo‘shdi.

Sharq allomalari tilni faqat aloqa vositasi sifatida emas, balki tafakkur va madaniyatning ifodasi sifatida ham talqin qildilar. Bu davrda yaratilgan lug‘atlar va grammatik asarlar keyingi tilshunoslik rivoji uchun muhim manba bo‘lib xizmat qildi.

Turkiy tilshunoslikda esa lug‘atshunoslik va qiyosiy kuzatishlar rivojlandi. Bu esa keyinchalik **qiyosiy tilshunoslik** shakllanishiga zamin yaratdi.

3. Qiyosiy-tarixiy tilshunoslik va ilmiy metodlarning shakllanishi

XVIII–XIX asrlarda tilshunoslikda tub burilish yuz berdi. Bu davrda **tarixiy tilshunoslik** va **komparativistika** shakllandi. Turli tillarni taqqoslash orqali ularning kelib chiqishi va rivojlanish qonuniyatlari aniqlana boshlandi.

Bu metod til oilalarini aniqlash, tillarning qarindoshligini asoslash va til tarixini tiklash imkonini berdi. Natijada tilshunoslik aniq ilmiy metodlarga asoslangan fan sifatida rivojlana boshladi.

4. Strukturalizm va tizimli yondashuv

XX asrda tilshunoslik fanida yangi bosqich — **strukturalizm** yuzaga keldi. Bu yo‘nalish tilni o‘zaro bog‘langan elementlardan iborat tizim sifatida o‘rganishni taklif etdi.

Strukturalizm doirasida tilning ichki tuzilishi — fonologik, morfologik va

sintaktik darajalari alohida tahlil qilindi. Tilshunoslikda ilmiy aniqlik va tizimlilik kuchaydi. Bu davrda tilshunoslik mustaqil va mukammal fan sifatida shakllandi.

5. Zamonaviy tilshunoslik va yangi ilmiy yo‘nalishlar

Hozirgi davr tilshunosligi ko‘p tarmoqli fan sifatida rivojlanmoqda. **Generativ grammatika** tilni inson ongining mahsuli sifatida talqin qilib, til strukturasi chuqur mexanizmlarini o‘rganadi.

Shuningdek, **kognitiv tilshunoslik** til va tafakkur o‘rtasidagi bog‘liqlikni, **psixolingvistika** nutq jarayonlarini, **sotsiolingvistika** esa til va jamiyat o‘rtasidagi munosabatlarni o‘rganadi.

Zamonaviy bosqichda **kompyuter lingvistikasi** va **korpus lingvistikasi** kabi yo‘nalishlar ham shakllanib, tilshunoslikni yangi bosqichga olib chiqmoqda. Bu esa tilni raqamli texnologiyalar yordamida o‘rganish imkonini bermoqda.

6. O‘zbek tilshunosligining taraqqiyoti

O‘zbek tilshunosligi umumiy lingvistika yutuqlari asosida rivojlanib, milliy ilmiy maktab sifatida shakllandi. Bu jarayonda **fonetika**, **leksikologiya**, **sintaksis** va **semantika** yo‘nalishlari keng rivojlandi.

O‘zbek tilshunosligida tilning milliy xususiyatlarini o‘rganish, uning tarixiy taraqqiyotini tahlil qilish va zamonaviy ilmiy metodlarni qo‘llash muhim ahamiyat kasb etadi. Bugungi kunda o‘zbek tilshunosligi global lingvistika bilan integratsiyada rivojlanib bormoqda.

Xulosa

Tilshunoslik fani insoniyat tafakkuri va jamiyat taraqqiyoti bilan uzviy bog‘liq holda shakllangan va rivojlangan ilmiy sohalardan biridir. Uning tarixiy taraqqiyotiga nazar tashlar ekanmiz, til haqidagi dastlabki qarashlar qadimgi davrlarda falsafiy tafakkur doirasida yuzaga kelganini, keyinchalik esa ilmiy asoslangan mustaqil fan sifatida shakllanganini ko‘ramiz.

Qadimgi davr tilshunosligi til va tafakkur o‘rtasidagi munosabatni anglashga qaratilgan bo‘lsa, o‘rta asrlarda bu fan Sharq ilmiy maktablari ta’sirida rivojlanib, grammatik va leksik tadqiqotlar orqali boyidi. XVIII–XIX asrlarda qiyosiy va tarixiy tilshunoslikning yuzaga kelishi esa tilni ilmiy asosda

o'rganishning yangi bosqichini boshlab berdi. Ayniqsa, komparativistika yordamida tillarning qarindoshligi, ularning kelib chiqishi va rivojlanish qonuniyatlari aniqlanishi tilshunoslik fanining nazariy asoslarini mustahkamladi.

XX asrga kelib strukturalizm tilni yaxlit tizim sifatida o'rganish zaruratini ilgari surdi va tilshunoslikda ilmiy aniqlik hamda tizimlilikni kuchaytirdi. Zamonaviy bosqichda esa generativ grammatika, kognitiv tilshunoslik, sotsiolingvistika, psixolingvistika kabi yo'nalishlar tilni turli jihatlarida o'rganish imkonini berib, uning ko'p qirrali mohiyatini ochib bermoqda. Ayniqsa, til va tafakkur, til va jamiyat, til va texnologiya o'rtasidagi munosabatlarning chuqur o'rganilishi tilshunoslik fanining yanada rivojlanishiga xizmat qilmoqda.

O'zbek tilshunosligi ham umumiy tilshunoslik yutuqlariga tayangan holda shakllanib, bugungi kunda mustaqil va rivojlangan ilmiy sohaga aylangan. Unda fonetika, leksikologiya, sintaksis, semantika kabi asosiy yo'nalishlar chuqur o'rganilib, milliy tilning o'ziga xos xususiyatlari ilmiy asosda tahlil qilinmoqda. Shu bilan birga, o'zbek tilshunosligi zamonaviy lingvistik yo'nalishlar bilan integratsiyada rivojlanib, yangi ilmiy natijalarga erishmoqda.

Tilshunoslik fanining taraqqiyoti uzluksiz jarayon bo'lib, u inson tafakkuri, ijtimoiy ehtiyojlar va ilmiy-texnik taraqqiyot bilan chambarchas bog'liq holda davom etmoqda. Kelajakda tilshunoslik fanining yanada rivojlanishi, ayniqsa, raqamli texnologiyalar va sun'iy intellekt bilan bog'liq tadqiqotlar asosida yangi bosqichga ko'tarilishi kutiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.Nurmonov A.** *O'zbek tilshunosligi tarixi.* – Toshkent: O'zbekiston, 2002.
- 2.Mahmudov N., Nurmonov A.** *O'zbek tilining nazariy grammatikasi.* – Toshkent: O'qituvchi, 1995.
- 3.Musayev A.** *Umumiy tilshunoslik.* – Toshkent: Fan va texnologiya, 2007.
- 4.Qoraqulov S.** *Umumiy tilshunoslik asoslari.* – Toshkent: Adabiyot uchqunlari, 2017.
- 5.Ziyodullayev T.** *Tilshunoslikka kirish.* – Toshkent: Fan va texnologiya, 2012.